

Богдан Гальчак

Лемки в стосунку до Української Повстанської Армії

Автор статті досліджує позицію лемківського населення щодо УПА в західній та східній частинах регіону, а також реакцію лемків на акцію «Вісла». Автор доводить, що вояки УПА захищали лемків і боролись за їхнє право залишитись на землі предків.

Author of the article examines the position of Lemkos population as to UPA in western and eastern parts of the region, and also lemkos' reaction to action "Wisla". The author argues that the soldiers of UPA defended lemky and fought for their right to stay in the land of forefather.

У дитинстві до моїх улюблених занять належало слухання розповідей про Лемківщину, звідки походили мої батьки. Про землю предків розповідали члени родини та знайомі. Я вислухав велику кількість розповідей. На питання, які я ставив, діставав вичерпні відповіді. Була тільки одна тема, якої мої співбесідники не хотіли чіпати. Стосувалася вона діяльності Української Повстанської Армії на Лемківщині. Самі не порушували цього питання ніколи. Коли питав я, були дуже стримані.

Позиція населення, депортованого з Лемківщини, відрізнялася від позиції давніх мешканців Надсяння, з якими я також мав контакт у дитячі роки. Вони також охоче оповідали про «край дитинства», але їхні розповіді концентрувалися, в основному, навколо УПА, жовніри якої були для них героями.

Мої дитячі спогади збігаються з інформацією, накопиченою органами комуністичної «безпеки», яка протягом цілого часу ПНР пильно стежила за середовищем української меншості за посередництвом розбудованої мережі таємних співпрацівників. Як впливає з рапортів інформаторів, у лемківському середовищі сильно було закорінене переконання щодо «незаслуженої кари», яка спіткала лемків. А вже акцію «Вісла» інтерпретовано як кару за діяльність УПА. Лемки доводили, що та формація практично не діяла на теренах Лемківщини, а якщо навіть діяла, то участь лемків у цьому була мінімальна [18, 282].

Також у спогадах, опублікованих у Польщі, після падіння комунізму лемківське населення неохоче порушувало питання, пов'язане з УПА. Роман Хом'як, який походить з села Вавжка у Грибовському повіті, стверджував, що в 1945–1947 рр.: «...про українських партизанів ми ще нічого не чули» [7, 26]. Ярослав Зволінський, згадуючи молодість у селі Флоринка, також у повіті Грибів, твердив, що: «...тут і там почали кружляти оповідання, що в горах за Кросном і Перемишлем грабують банди і польське військо веде з ними боротьбу. До цієї пори ніхто, а може майже ніхто не чув і напевно не розумів, що то "реакційні і націоналістичні банди з-під знаку УПА", як тоді їх називали. Також звістки про триваючу боротьбу з якимсь реакційним підпіллям і гітлерівськими недобитками мешканці вважали за "відгуки війни". Ніхто не сприймав цього поважно. У тій частині Лемківщини було дуже спокійно» [23].

Цитовані спогади – це своєрідна спроба «заклинання» минулого. А вже у Грибовському повіті УПА діяло відносно інтенсивно. У жовтні 1946 р. перебувала в тому регіоні сотня Романа Гробельського «Бродича». Партизани роззброїли пост міліції у Флоринці. Під селом Брунари, недалеко від Вавжки і Флоринки, розігралася 5 жовтня битва з Військом Польським [14, 372–374]. Як Хом'як, так і Зволінський повинні були знати в молоді роки значно більше на тему українських партизанів, ніж схильні були визнати в своїх спогадах.

Опублікований у 1996 р. у Вроцлаві збірник лемківських щоденників містить спогади Любомири Біньчак-Тьолки, яка також походить з околиць Грибова [6, 27]. Вона визнала, що: «Хоча затихли вже військові події на

бойових фронтах, у моїй родинній стороні тривали бої (...) А скільки ж неспокійних ночей мусили ми пережити, коли вдаліні було чути стрілянину, а коли вона стихала, інколи стукіт до дверей і наказ, аби відчинити, а на дворі військові, які вимагали їжі, пиття, часами простирали білого полотна для перев'язки поранених і т. д.» [6, 27, 28]. Це інший образ повоєнної реальності, ніж той, що постає зі спогадів Хом'яка чи Зволінського. Однак авторка не інформує, між ким точилися бої. Не знаючи історії регіону, можна було б думати, що конфлікт тривав між урядовими силами і польським антикомуністичним підпіллям.

Поза цим випадком жоден з авторів, представлених у згаданому томі спогадів, про діяльність УПА не згадав навіть опосередковано. Проблему УПА оминула також Надя Віслоцка з Лабової [21, 139]. Тим часом власне в Лабовій мала місце найвідоміша акція УПА в західній Лемківщині. 27.06.1946 р. село зайняли об'єднані відділи УПА «Смирного» і «Горислава» [10, 74]. Було роззброєно і спалено місцевий пост поліції, а також спалено хати, що залишилися після виселення до СРСР лемківського населення. Частина з них уже була заселена польським населенням. У 90-ті рр. відкрите писання про УПА не загрожувало вже серйозними наслідками в Польщі. Видавалися спогади колишніх жовнів УПА [22]. Неправдоподібно, щоб на позицію авторів цитованих спогадів впливав страх репресій.

Намагання «замовчати» питання, пов'язані з діяльністю УПА на Лемківщині, не дивує лемків «русинської» орієнтації, які не вважали себе українцями. Представлення лемків як жертв «українського націоналізму» є одним із елементів «русинської» ідеології [9]. Тим не менше лемки, які ототожнюються з українцями, також стримано висловлюються на тему УПА.

З іншого боку, поширеною є думка, що підтримка УПА була в Лемківщині повсюдною. Українська письменниця Марія Остромира в історичній повісті «Лемківщина в огні» представила ситуацію на Лемківщині в 1944–1947 рр. як всезагальне повстання населення, керованого УПА [1]. Така картина мало правдоподібно в лемківських реаліях.

Діяльність УПА на Лемківщині вже була темою численних історичних досліджень [10; 11; 14; 19]. Можна стверджувати, що активно УПА діяла в цьому регіоні. Дане питання не підлягає сумніву. У загонах УПА воювала також певна кількість лемків. Наскільки вона була великою, в даний момент не можна встановити. Курінь Василя Мізерного «Рена», головним регіоном діяльності якого були Бещади, свого часу називався «лемківським». З цього можна було б зробити висновок, що служила в ньому значна кількість партизанів з Лемківщини. Зрештою, зі збережених спогадів командуючого однієї сотні – Степана Стебельського («Хріна»), який діяв у Сяноцькому повіті, випливає, що більшість його стрільців становили лемки [4, 475].

УПА діяла передусім у східній частині Лемківщини. Мала відносно сильну підтримку в селах, що знаходились в долині ріки Ослави. Перші спроби перенесення діяльності УПА на західну Лемківщину робилися вже в 1945 р., але без значних успіхів. Тільки в 1946 р. постав у цьому

регіоні загін під командуванням Михайла Федака («Смирного») [10]. Він діяв у повітах Новий Сонч і Горлиці. «Смирний» був лемком. Його загін складався також переважно з місцевих лемків. Загін Федака спочатку був невеликою бойовою групою, яка істотно зросла у 1946 р.

Командування військових частин Війська Польського, направлених на боротьбу з УПА, оцінювало в червні 1947 р., що кількість членів загону нараховує близько 70 партизанів [13, 301]. Артур Бата зауважує, що в 1946–1947 рр. загін налічував близько 100 чоловік [5, 93]. З точки зору Анастасії Цесарської – сестри Федака й водночас зв'язкової – кількість членів загону в період найбільшого розвитку налічувала 120 партизанів*. У вересні 1946 р. сили УПА в західній Лемківщині зміцнилися. На цей обшир перейшла сотня Романа Гробельського («Бродича»). Польське командування також додатково стягнуло військові частини [14, 372–274].

Діяльність УПА на теренах Лемківщини ніколи, однак, не розвинулася ширше. Найвизраźніше свідчить про це той факт, що в 1947 р. на тих теренах не провадилося військових операцій з метою розгрому партизанських загонів [15, 39]. У Бещадах тим часом проти куреня «Рена» було проведено у травні – червні 1947 р. велику військову операцію при підтримці авіації. Вона змусила «бещадські» сотні УПА звільнити територію польської держави й перейти на «радянську» сторону [14, 427]. На Лемківщині обмежилися до виселення мешканців. Загони УПА, що діяли в цьому регіоні, комуністична влада не вважала за велику загрозу. Фактично по закінченні акції «Вісла» діяльність УПА в цьому регіоні вигасає, хоча в парадоксальний спосіб партизанські загони перетривали на Лемківщині винятково довго (до 1948 р.).

Чому лемки, а принаймні, частина цієї громади, підтримували УПА? Наскільки сильною була підтримка партизанів зі сторони цієї громади? Погляди на цю тему в польських історичних дослідженнях різні. Станіслав Валях, колишній працівник Повітового Уряду Публічної Безпеки в Новому Сончі зазначав у опублікованих у 1971 р. спогадах: «*“Смирний” мав підтримку серед українського населення й частини лемків, котрі, хоч в етнічному сенсі нічого спільного з українцями не мали, то однак внаслідок насадженої націоналістичними діячами пропаганди “самостійної незалежної України”, а також ворожої шовіністичної нагонки проти польського народу, частково улягли їхнім впливам. А ті лемки, які не піддалися пропагандистським впливам, були змушені до “української” лояльності за допомогою терору*» [20, 91]. В іншому місці він стверджував: «*Не були теж рідкістю випадки, коли лемки допомагали нам у боротьбі з озброєними бандами*» [20, 93].

Також Артур Бата, колишній учасник боїв з УПА зазначав: «*Ставлення значної більшості лемківської нації до УПА було негативним. Незважаючи на великі старання командування, на Підкарпатті вдалося створити тільки одну лемківську сотню “Смирного”. Як на громаду, що налічує понад 100 тис. осіб, осягнення справді невелике*» [5, 212]. Бата дозволив собі навіть недвозначну критику акції «Вісла»: «*Погляд на лемківську проблему з дистанції може наводити на думку, що поповнено шерег помилок у ході репатріаційної акції. (...) Якби не діяльність*

УПА, лемківська справа була б напевно розважена спокійно, без зайвого поспіху й без похопних кроків» [5, 214].

Казімеж Пудло у виданій у 1987 р. монографії, присвяченій лемкам, висловив наступну точку зору: «*Лемки були «по обох сторонах барикади». Крім тих, які, улягаючи пропаганді ОУН, йшли на співпрацю з УПА або були до неї змушувані, знаходилися й ті, що брали участь у боротьбі з гітлерівськими фашистами*» [16, 27]. Однак акцію «Вісла» він вважав необхідною, і цілковиту відповідальність за неї покладав на українське підпілля.

Не можна не побачити, що згадувані автори мали подібну інтенцію. Йшлося про «вбивання клину» в середовище української меншості у Польщі. З одного боку, цитовані автори охоче інформували про випадки лояльної позиції лемків у стосунку до комуністичної влади, а також допомогли у боротьбі з УПА, а з іншого боку, – покладали цілковиту відповідальність за виселення лемків до СРСР і акцію «Вісла» на українських партизанів. Це було згідно з політикою влади ПРЛ, яка ідентифікувала лемків як складову частину українського етносу, але одночасно прагнула до розв'язання антагонізмів у середовищі української меншості [12, 257].

Сучасні польські історики займають дуже різні позиції, піднімаючи питання стосунку лемків до УПА. Анджей Леон Сова підсумував проблему коротко: «*В активі УПА було багато лемків, між іншим, був вїт Кузьміни, сотник “Хрін” (Степан Стебельський) і виконуючий там у часи війни функції коменданта посту поліції сотник “Бурлака”. З Лемківщини теж потрапила до УПА значна кількість стрільців*» [17, 277]. У цитованому фрагменті автор допустив фактографічну помилку, оскільки ані «Хрін», ані «Бурлака» не походили з Лемківщини** [13, 44, 138].

Гжеґоґ Мотика у своїй праці досить широко представив діяльність УПА на Лемківщині [14]. Та водночас він не окреслив однозначно стосунок лемків до українського підпілля, зазначаючи, однак, що їх підтримка УПА була досить слабкою в західній частині регіону. На думку Богдана Горбаля, «*УПА була на Лемківщині організацією, впровадженою ззовні, і розбудовували її не лемки*» [11, 56]. Дослідник, однак, зауважив, що лемки допомагали партизанам, постачаючи харчі, надаючи медичну допомогу, зв'язок і розвідку.

Отже, цитовані історики не можуть однозначно інтерпретувати стосунок лемків до УПА. Вони уникають цього питання або впадають у протиріччя, стверджуючи, що УПА на Лемківщині проникла ззовні, а лемки її підтримували. Польські автори особливо наголошують на тому, що українське підпілля змушувало лемківське населення до покори за допомогою терору.

Терор є нерозлучним супутником партизанської війни. Ніколи не було партизанів, які б не застосовували терору щодо власного населення, якщо воно не виявляло належного запалу в допомозі своїм захисникам. До улюблених методів покарання неслухняних, що їх застосовувала УПА, належало биття киями («буки»). Іван Дмитрик, колишній партизан УПА на Лемківщині, визнав у своєму щоденнику, що по відношенню до нахилу лемків доносити «часом» треба було «буками» спроводити їх «на істинний шлях» [8, 239]. За більш поважні злочини застосовувалася смертна кара. За підрахунками польських істориків, у

* Звіт Анастасії Цесарської, приватні матеріали автора.

** Степан Стебельський народився в селі Голунь у повіті Калуш, а Владзімеж Щигельський – у Львові.

1945–1948 рр. через дії українського підпілля в Польщі загинуло близько 600 цивільних громадян [19, 526]. Майже половину з них складали українці, яких забито за обвинувачення у зраді. Певна їх кількість припадала на Лемківщину.

Але друга сторона, принаймні, «не лінилася». Щоб дістати інформацію про партизанів, загально застосовувалися тортури. З арештантів жорстоко знущалися в ході допитів у Відділах Безпеки і в спеціально організованих у селах місцях страти. Їх били функціонери «безпеки», міліціонери і жовніри. Роман Хомяк свій допит описав наступним чином: *«Сержант (...) з усієї сили ударив мене в груди три рази, я захитався, а він схопив мене за волосся на голові й перевернув на лавку, яку завчасно приготували, сержант тримає мене за волосся, двоє за руки, а поручник Левандовський і Юрек Твардовський б'ють мене ясеневими палицями по цілому тілу, я страшно кидався, страшно кричав, перевернув лавку, запхали мені уста ганчіркою й придумали мене, аж я втратив свідомість (...) Кинули мене другий раз на лаву, трое тримають, а обидва поручники б'ють, Юрек так змучився, що аж кинувся на лежанку, а його місце зайняв інший, б'ють мене, я знову втратив притомність, облили мене водою (...) На третій раз знову перевернули мене на лаву і б'ють, і знов я втратив притомність, за третім разом до того не могли мене привести до свідомості, то поручник Левандовський так мене бив по лицю, що лопнув у мене нерв в усі (...) Ще їм того було замало, поручник заклав мені дроти на великі пальці й казав мені вкласти руки до кишені, а сам крутив ручку від апарату, який втворює струм, я попросту кричав не по-людському, а руки мені так било, що порвалися кишені в піджаку. А ще одно вбивці придумали для мене, кинули мене на підлогу, ноги на лавку, і знов одні тримали, а поручник Левандовський бив мене ясеневую палкою по підшвах, аж вона в нього зламалася» [7, 36, 37].*

Доля лемків цілковито залежала від волі функціонерів і жовнірів, котрі могли зробити з ними все, без жодних наслідків*. Від виroku українського підпілля можна було втекти. Від «безпеки» втечі не було. Якщо лемки приймали рішення допомагати партизанам, то, напевно, страх перед помстою підпілля не був головною причиною.

Цікавим джерелом пізнання позиції лемків у 1945–1947 рр. є рапорти жовнірів УПА і діячів ОУН. Степан Стебельський («Хрін») згадував, що коли був у серпні 1945 р. скерований за наказом командування до Сяноцького повіту, зустрівся з недовірливим ставленням з боку місцевого населення. Однак йому вдалося здобути в нього довіру й створити загін: *«Щоб заслужити прихильність лемків – моє перше гасло звучало: «Ідемо захищати ваші села». Допіру по кількох місяцях я почав говорити про оборону цілої Лемківщини. В кінці я поширив їх політичний горизонт на цілу Україну» [4, 475].*

Оцінка населення західної Лемківщини в рапортах УПА була значно критичніша. У період 28.11.–10.12. 1945 р. група партизанів з куреня «Рена» зробила розвідку в цьому регіоні. На підставі їх повідомлень «Рен» склав рапорт. У ньому він однозначно ствердив негативне ставлення місцевого населення до українських партизанів: *«До нас і до нашого руху ставляться обережно і з недовірою, бажаючи виробити добру опінію в урядових еlemen-*

тів, майже кожен українець-лемко готовий донести про те, що знає про наш рух, нашу працю серед людей, і з цього powodu тут масово поширюється доносьительство. (...) До нас ставляться як до людей, що повтікали з Червоної Армії, або чимсь завинили перед владою, і в зв'язку з цим не мають іншого виходу, як сидіти в лісі; називають нас партизанами, «лісними», дуже рідко бандерівцями, при чому виводять значення цього окреслення від слова – банда, взагалі не говорять про нас: українські повстанці» [14, 297].

Критично оцінювала позицію лемківського населення також Ірена Тимочка («Христя»), діячка мережі ОУН. Її було скеровано на Лемківщину в 1946 р. Від лютого 1947 р. вона виконувала функції провідника «надрайону» «Верховина» і керувала українським підпіллям на Лемківщині. На її думку, *«терени, положені на захід від Дукельського перевалу, які населяють лемки, були для організації одним великим невідомим. (...) Населення не мало найменшого поняття про ОУН і УПА, їх членів і діяльність, що гірше, не відчувало в собі жодних органічних зв'язків з українцями, вважаючи себе чимсь відрубним, чужим» [20, 86–87].*

Подібний образ лемків постає у спогадах Івана Дмитрика [8, 220–221]. На його думку, лемківське населення в 1945 р. ставилося свідомо вороже до українських партизанів. Ситуація змінилася в 1946 р., коли частина лемків почала підтримувати УПА. Однак, далі не бракувало доносителів.

Представлені рапорти діячів українського підпілля відтак вказують на лемків як на людей, що не вірять чужим, які не ототожнюються з українською нацією та схильні до доносьительства. Подібних поглядів, однак, не містить щоденник «Смирного» [2]. Можна зробити висновок, що його співпраця з лемківським населенням склалася добре. Він не нарікав на доносьительство. Валах визнав, що розпочаті проти «Смирного» облави не проводилися, оскільки його завжди попереджало місцеве населення. У жовтні 1947 р. «Смирний» разом з групою партизанів перейшов до Чехословаччини. Майже рік він укривався в околицях місцевості Свіднік (Švidník) завдяки допомозі місцевого русинського населення [3].

Можна стверджувати, що позиція лемківського населення щодо УПА еволюціонувала. У 1945 р. українське підпілля мало впливи тільки у східній Лемківщині. У 1946 р. зросли симпатії до УПА також у західній частині регіону. Це, безсумнівно, мало зв'язок із посиленням у той час акції примусових переселень до СРСР. Позиція лемків щодо українських партизанів була також залежною від локальних командирів УПА. «Хрін» і «Смирний» добре розуміли специфіку лемківського населення, і могли прийти їх до себе.

По акції «Вісла» у лемківській громаді запанувало пригніченість і апатія. Багато людей мало претензії до українського підпілля, що не захистило їх від депортації. Часом чулися ошукані. На Відзисканих Землях вони зіткнулися з польським населенням Волині й Галичини, що було вороже налаштоване до УПА. Неохоче говорили про зв'язки з українськими партизанами, а частина лемків почала пропагувати міф, що на Лемківщині не діяло українське підпілля. Поширення таких поглядів не принесло лемківській громаді жодної відчутної користі. Натомість налаш-

* «В мою маму закохався міліціонер. Вона категорично відкинула його зальоти. Мала чоловіка і родину. Він був, однак, дуже настирний. Колись увірвався до нашої хати й застрелив маму в присутності мене, моїх братів і сестер. Не поніс за це жодної кари. Своему начальству сказав, що це був нещасний випадок, і йому повірили. Не провадилося жодного слідства» (рапорт Й. К. з села Брунари, з архіву автора).

тувало проти лемків решту національної української меншості в Польщі.

Діяльність українського підпілля на Лемківщині у 1945–1948 рр. – це частина історії лемків, від якої не можна себе «відтяти». Діяльність УПА не оцінюється однозначно. Не можна, однак, забувати, що в ті важкі часи, коли тривали брутальні переслідування лемківського населення, тільки УПА захищала його. Жовніри УПА, що полягли в лісах Лемківщини, боролись також і за лемків та їхнє право залишитись на землі предків.

На українську переклала *Ірина Бетко*.

1. *Остромира Марія*. Лемківщина в огні. – К.; Нью-Йорк, 1992. 2. *Федак М.* Денник з дій УПА на Західній Лемківщині. Рік 1946... Машинопис // Archiwum Anastazji Cesarskiej. 3. *Федак М.* Спомины 1948 р. Машинопис // Archiwum Anastazji Cesarskiej. 4. *Степан (Степан Стебельський)*. Зимом в бункері. Спогади-хроніка 1947–1948 рр. // Літописи УПА. Т. 30. – Торонто; Львів, 2000. 5. *Bata Artur*. Bieszczady w ogniu. – Rzeszów, 1987. 6. *Bińczarowska-Ciołka Lubomira*. Problemy Łemków po II wojnie światowej. Niektóre wybrane zagadnienia – formą wspomnień // Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki Łemków. – Wrocław 1996. 7. *Chomiak Roman*. Nasz łemkowski los. – Nowy Sącz 1995. 8. *Dmytryk Iwan*. U lisach Łemkowszczyzny. – Monachium, 1977. 9. *Duś-Fajfer Helena*. Podstawowa charakterystyka terytorialna, etnograficzna, etniczna, kulturowa i religijna Łemkowszczyzny w ujęciu

historycznym // Mała Łemkowyna jako region społeczno-gospodarczej aktywizacji. – Warszawa, 2004. 10. *Halczak Bohdan, Śmigiel Michał*. Działalność oddziału UPA Mychajło Fedaka «Smyrnego» w Beskidzie Niskim w latach 1945–1948 // Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką. – Tom 1. – Zielona Góra 2007. 11. *Horbal Bohdan*. Ukraińska Powstańcza Armia na Łemkowszczyźnie // Łemkowie i Łemkoznawstwo w Polsce. – Kraków, 1997. 12. *Mironowicz Eugeniusz*. Problem łemkowski w polityce władz PRL // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. – Legnica-Zielona Góra 2007. 13. *Misiło Eugeniusz*. Akcja «Wisła». Dokumenty. – Warszawa, 1993. 14. *Motyka Grzegorz*. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa 1999. 15. *Pisuliński Jan*. Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie wobec społeczności ukraińskiej 1944–1956 // Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych (red. G. Motyka). – Warszawa 2005. 16. *Pudło Kazimierz*. Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985. – Wrocław, 1987. 17. *Sowa Andrzej Leon*. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki. – Kraków, 1998. 18. *Syrnyk Jarosław*. Kwestia łemkowska w działalności Służby Bezpieczeństwa // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. – Legnica-Zielona Góra 2007. 19. *Szcześniak, Antoni B., Szota, Wiesław Z.* Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce, Warszawa 1973. 20. *Wałach, Stanisław*. Był w Polsce czas... – Kraków 1971. 21. *Wisłocka Nadia*. Wspomnienia // Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki Łemków, Wrocław 1996. 22. *Zakerzonja*. Wspomnienia żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Tom I (Zebrał i opracował Bogdan Huk). – Warszawa 1994. 23. *Zwoliński Jarosław*. Rapsodia dla Łemków. – Koszalin, 1994.

Леонід Залізніак

Про давньоруську народність та її прибічників в Україні

Стаття присвячена гострій дискусії, що точиться у наш час між прибічниками та супротивниками концепції давньоруської народності.

Article is devoted to sharp debate between supporters and opponents of the ancient concept of Old Rus' nationality.

Влітку 2008 р. передчасно пішла з життя молода, здібна дослідниця історіографії давньоруської народності (далі – ДРН) Інституту історії НАНУ, кандидат історичних наук Наталія Юсова. Попри свою молодість, вона, завдяки надзвичайній працездатності, лишила значний науковий спадок. Зокрема, значну наукову цінність має підготовлена на основі дисертаційного дослідження фундаментальна монографія [36, 37]. В ній скрупульозно розбираються історіографічні перипетії 1930–1940-х років, пов'язані з питаннями зародження та становлення концепції давньоруської народності, завдяки чому, хотілося б сподіватись, сучасне розуміння передумов та процесу формування концепції ДРН буде значно поглиблене.

Науковий спадок Н. Юсової потребує окремого аналізу. А дана стаття містить відповіді на її численні критичні висловлювання на адресу наших оцінок концепції ДРН. Стаття була готова до друку в середині 2008 р., коли Н. Юсової не стало. Із зрозумілих причин публікація була відкладена на невизначений термін. Разом з тим історіографія, як окрема галузь історичної науки (фахівцем з якої була Н. Юсова), передбачає критичний аналіз спадку науковців минулого. Тим більше, що поставлені Н. Юсовою запитання передбачають відповіді не персонально їй, а науковому загалу.

Проблема давньоруської народності не є моєю головною спеціальністю. Потреба зайнятися нею виникла у зв'язку з роботою над темою «Походження українського народу», яку я розпочав 1993 р. [3, 4, 5]. Саме тоді, під час чергового українського відродження був створений Інститут українознавства при Київському університеті імені Тараса Шевченка, куди мене запросили в якості співробітника. Оскільки на основному місці роботи в Інституті архео-

логії НАНУ ось уже 40 років я займаюся археологією та етно-культурними проблемами кам'яної доби і первісною історією України, довелось адаптувати свої наукові інтереси до потреб українознавства. Маючи певні напрацювання в галузі палеоетнології первісності, в якості наукової теми на новому місці роботи я обрав проблему україногенезу. Робота у цій тематиці швидко переконала мене в правдивості відомої схеми етногенезу східних слов'ян М. Грушевського, декларованої ним у статті 1904 р. [2].

Нагадаю, що батько української історії виводив українців з раннього середньовіччя від праукраїнських племен антів [1]. За офіційною ж радянською версією, українці родом із посттатарських часів. А у князю Києві та у Південній Русі X–XIII ст. мешкали не українці на давньоруському етапі їх історичного розвитку, як вважав М. Грушевський та його прибічники, а окремий східнослов'янський етнос – давньоруська народність. Аргументи на користь існування останнього на українських теренах в зазначений час мені здалися непереконливими. А без скасування цього претендента на княжий період української історії поновити схему походження українців з раннього середньовіччя неможливо. Тому свої сумніви щодо історичної реальності ДРН у формулюванні радянських етнологів 40–60 рр. XX ст. я висловив у численних статтях, перша з яких вийшла друком 1996 р. [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22].

Відповідно духу українського відродження 90-х років минулого століття, значна частина моїх статей мала науково-публіцистичний характер і була розрахована на широке коло інтелігенції, а не на академічне середовище. Я робив це свідомо, бо глибоко «інфікована» радянськими ідеологемами українська історична наука повільно по-